

Andrej Sacharov: wetenschapper, dissident, mensenrechtenactivist

*(Andrei Sakharov:
Scientist, Dissident, Human Rights Activist)*

De Sacharovprijs voor de vrijheid van denken van het Europees Parlement wordt al meer dan dertig jaar uitgereikt aan mensenrechtenverdedigers die strijden voor democratie en vrede, met als doel om hun werk te ondersteunen en onder de aandacht te brengen. Maar wie was Andrej Sacharov precies, en waarom heeft het Parlement een prijs naar hem vernoemd?

Andrej Sacharov was een Russische kernfysicus die zich ver voor zijn tijdgenoten al bewust was van de gevaren van het nucleaire tijdperk. Hij streed zijn hele leven voor de democratie en de rechten van anderen, vaak ten koste van zijn eigen vrijheid. Zijn moedige en betekenisvolle werk oogstte wereldwijd bewondering en trok al snel de aandacht van het Europees Parlement, dat te boek was komen te staan als een toegewijde sponsor van de mensenrechten en de democratie binnen en buiten de EU. De actieve en uitgesproken ondersteuning door het Europees Parlement van het werk van Sacharov tijdens de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw bereikte een hoogtepunt in 1988, toen het een naar hem vernoemde mensenrechtenprijs in het leven riep.

Het werk en de boodschap van Sacharov zijn vandaag de dag nog even relevant als in de jaren '60, toen hij zijn activisme begon. De Sacharovprijs van het Parlement, die geïnspireerd is op Sacharovs niet-aflatende inzet voor de mensenrechten en zijn toewijding aan het helpen van anderen, vormt een belichaming van zijn inspanningen en draagt zijn boodschap van vrede en democratie uit aan toekomstige generaties. De Sacharovprijs schenkt erkenning aan de vrijheidstrijders van vandaag en steunt hun roep om een betere wereld voor morgen.

Wij danken het Sacharovcentrum in Moskou, Rusland, en het Onderzoekscentrum Sacharov in Kaunas, Litouwen, voor hun ondersteuning van deze tentoonstelling.

“Wij leven vandaag de dag in een wereld waarin autoritaire regimes en populistische krachten de fundamentele vrijheden ondermijnen en het beginsel van de mensenrechten in twijfel trekken. Tegen deze sombere achtergrond vormt het morele symbool van Andrej Sacharov een bron van inspiratie voor allen die strijden voor democratische beginselen.

Het Europees Parlement houdt de herinnering aan dit symbool al meer dan dertig jaar levend door de Sacharovprijs voor de vrijheid van denken uit te reiken. Deze prijs, die een belangrijk onderdeel vormt van de activiteiten van het Europees Parlement ter ondersteuning van de mensenrechten en de democratie, vormt een eerbetoon aan zij die overal ter wereld onverschrokken strijden voor deze waarden.”

*David Sassoli,
voorzitter van het Europees Parlement.*

Vitrine 1

Bovenaan:

– Bronzen buste van Andrej Sacharov uit 1987, vervaardigd door de Schotse beeldhouwer en kunsthistoricus dr. Colin Campbell.

Dr. Campbell had van jongs af aan al grote belangstelling voor buitenlands beleid en activisme, en koesterde enorme bewondering voor mensen die streden voor de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van openbare vergadering en een open samenleving.

Aangezien hij Sacharov nooit in levenden lijve had ontmoet, werkte Campbell op basis van foto's in krantenknipsels, waarbij hij er niet alleen naar streefde een goed gelijkend beeld neer te zetten, maar ook om de intellectuele kracht en menselijkheid over te brengen die hij meende te bemerken bij het lezen van Sacharovs werk. Het resultaat was een verbluffend bronzen beeld, misschien wel het meest bekende portret van Andrej Sacharov, dat zelfs door zijn naaste familie wordt bewonderd.

In 1988 schreef Colin Campbell Sacharov op zijn 67e verjaardag om hem te vertellen over de buste. Het lijkt er echter op dat de brief en de bijgesloten foto van het kunstwerk Sacharov nooit bereikten. De correspondentie was verloren tot 1999, toen de brief en de foto opdoken in de Sacharovarchieven. Sacharovs kleindochter, Marina Liberman-Sacharov, raakte gefascineerd door de ontdekking en was vastbesloten om het verdwenen beeldhouwwerk te vinden. Dankzij de hulp van onbekenden in een afgelegen Schots dorpje slaagde zij er uiteindelijk in Campbell en de buste van haar grootvader op te sporen. Het beeld stond al 33 jaar in opslag en was nog steeds in het bezit van de beeldhouwer. Mevrouw Liberman-Sacharov heeft het beeld ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van Sacharov in bruikleen gegeven aan het Europees Parlement.

Onder:

– Aktetas die Andrej Sacharov in 1989 gebruikte tijdens het eerste Congres van Volksafgevaardigden van de Sovjet-Unie.

Sacharov: de beginjaren

(Sakharov: the early years)

Andrej Dimitrievitsj Sacharov werd geboren op 21 mei 1921 in Moskou, in wat spoedig de Sovjet-Unie zou worden. Hij groeide op in een samenleving waar onder het bewind van Stalin steeds meer sprake was van onderdrukking en totalitarisme.

Hoewel Sacharov zelf een relatief beschermde jeugd doorbracht, kon zijn familie het gevaarlijke politieke landschap niet altijd omzeilen. Diverse familieleden van hem werden opgesloten of verbannen in het kader van Stalins zuiveringen en zijn campagne van politieke onderdrukking die bekend kwam te staan als de Grote Terreur. Zoals Sacharov zelf zich herinnerde: *“Ik heb mijn vader het regime haast nooit openlijk horen veroordelen. Deze schroom om je gedachten zelfs met je eigen zoon te delen is misschien wel het meest schrijnende teken van die periode.”*

Ondanks deze tumultueuze achtergrond ontwikkelde Sacharov zich tot een ijverige en begaafde leerling. Al voordat hij naar school ging, kreeg hij thuis les van zijn vader, Dmitri Ivanovitsj Sacharov, een natuurkundeleraar en auteur van verschillende natuurwetenschappelijke studieboeken. Andrej Sacharov omschreef later hoe hij zich bewust werd en genoot van de kracht van de vergelijkingen die zijn vader hem leerde: *“Het was misschien wel dit, meer dan wat dan ook, dat in mij het verlangen wekte om natuurkundige te worden.”* In 1938 begon hij zijn studie natuurkunde aan de Universiteit van Moskou.

Toen in 1941 de Tweede Wereldoorlog in Rusland begon, werd derdejaarsstudent Sacharov regelmatig opgeroepen door de autoriteiten om te helpen bij luchtaanvallen. Te midden van de door het conflict veroorzaakte chaos slaagde hij er in 1942 in om cum laude af te studeren. Toch had de oorlog diepe indruk gemaakt op de jonge Sacharov: *“Het verlangen naar vrede overheerst waarschijnlijk overal de gedachten van het volk.”*

Sacharov kwam niet door de medische keuring voor de militaire dienstplicht. Toch wilde hij graag helpen in het conflict tegen nazi-Duitsland en liet hij de kans om een vervolgopleiding in de theoretische natuurkunde te volgen aan zich voorbijgaan om te werken in een munitiefabriek. Daar bewees hij zichzelf als getalenteerd uitvinder. Ook begon hij naast zijn ontwerpwerk in de munitiefabriek zijn eigen onafhankelijke wetenschappelijke onderzoek, waarmee hij verder zou komen dan hij ooit had kunnen dromen.

Rechterpaneel

Rechtsboven: Vader – Dmitri I. Sacharov.

Linksboven: Moeder – Jekaterina A. Sofiano.

Linksmidden: Spelende Andrej met vriendjes (1928).

Linksonder: Andrej (rechts) en zijn broertje Joera (1927).

Rechtsonder: Andrej D. Sacharov (1927).

Middenpaneel

– Familieleden van Sacharov die het slachtoffer werden van onderdrukking.

Linksboven: Jevgeni V. Sofiano.

Rechtsboven: Konstantin A. Sofiano.

Linksonder: Tatjana A. Sofiano.

Rechtsonder: Ivan I. Sacharov.

Linkerpaneel

– Sacharov in 1943.

Sacharov de wetenschapper

(Sakharov the scientist)

De volgende jaren kwam Sacharovs wetenschappelijke carrière tot bloei – en speelde hij een belangrijke rol in de geboorte van het nucleaire tijdperk. Eind 1944 startte Sacharov zijn vervolgopleiding theoretische natuurkunde aan het Instituut voor Natuurkunde van de Academie van Wetenschappen van de Sovjet-Unie. Hij sloot zich al snel aan bij een groep onderzoekers die als taak had om het eerste thermonucleaire instrument van de Sovjet-Unie te ontwikkelen, en werd op 32-jarige leeftijd het jongste lid van de Academie van Wetenschappen van de Sovjet-Unie.

Aan de andere kant van de wereld, in de Verenigde Staten, werkten wetenschappers in het kader van het geheimzinnige Manhattan Project aan de eerste kernbom ter wereld. De eerste keer dat kernwapens werden gebruikt, bij het bombardement op Hiroshima en Nagasaki in 1945, schokte Sacharov diep. In tegenstelling tot veel van zijn tijdgenoten begreep hij wat deze gebeurtenis betekende voor de toekomst van de mensheid.

Tegen augustus 1948 werkte Sacharov in een speciale onderzoeksgroep die een waterstofbom moest ontwikkelen voor de Sovjet-Unie. Vijf jaar later werd een proef uitgevoerd met de eerste thermonucleaire bom (de H-bom) van de Sovjet-Unie op het testterrein Semipalatinsk op de Kazachse steppe, waar de bom ontplofte met een equivalent van 400 kiloton TNT.

Sacharov kreeg in de hele Sovjet-Unie lof en erkenning voor zijn baanbrekende wetenschappelijke werk, en ontving in 1953 de hoogst mogelijke civiele onderscheiding: de titel van Held van de socialistische arbeid voor uitzonderlijke diensten aan de staat. Naarmate zijn werk steeds meer waardering oogstte, maakte Sacharov zich ook steeds meer zorgen om de gevolgen en de implicaties daarvan voor de mensenrechten. Hij was fel gekant tegen bovengrondse kernwapenproeven, publiceerde onderzoek naar de verwoestende gevolgen van de H-bom en speelde een belangrijke rol bij het gedeeltelijk kernstopverdrag van 1963.

Het was duidelijk dat Sacharov naast zijn officiële werk worstelde om zich te verzoenen met de gevolgen van zijn onderzoek en de betekenis ervan voor de wereld. *“Er zou een vreselijke misdaad worden begaan en ik kon niets doen om dat te voorkomen. Ik was overmand door mijn machteloosheid, ondraaglijke verbittering, schaamte en vernedering ... Waarschijnlijk was dit de ergste les die ik in mijn leven heb gehad: je kunt niet op twee stoelen zitten! Ik besloot dat ik me zou wijden aan het beëindigen van biologisch schadelijke proeven.”*

Bovenste paneel

– Sacharov op de Derde Sovjetconferentie over de Zwaartekracht (1972).

Paneel linksonder

– Diagram van thermonucleaire lading van het “laagjescake”-beginsel:

- 1. Kern van de atoombom (Uranium-235 of plutonium).*
 - 2. Uranium-238.*
 - 3. Thermonucleaire brandstof (lithium deuteride).*
 - 4. Springstoflaag.*
-

Paneel rechtsonder

– De waterstofbom “Tsar Bomba”, het krachtigste kernwapen ooit gemaakt en getest, deels door Sacharov ontwikkeld (tentoongesteld in Moskou in 2013).

Retro televisie

Proeven met de waterstofbom

In de periode na de oorlog werden proeven met waterstofbommen uitgevoerd, zowel door de Sovjet-Unie als door de Verenigde Staten. De waterstofbom was ontworpen als krachtiger alternatief voor de kernbom, vanwege een verschil in het gedrag van de atomen bij een reactie. Ter vergelijking: de kracht van de Nagasaki-bom kwam overeen met 20 kiloton TNT, terwijl de “Tsar Bomba” gelijkstond aan 50 000 kiloton TNT; deze was dus 2 500 keer krachtiger.

Hierboven zijn video’s te zien van proeven met waterstofbommen in de Sovjet-Unie. In de ene video is de eerste Sovjetproef met een waterstofbom te zien. Deze bom werd aangeduid als RDS-6 en had een kracht van 0,4 megaton TNT. In augustus 1953 werd de RDS-6 tot ontploffing gebracht. In de andere video is de eerste tweetrapswaterstofbom te zien die in de Sovjet-Unie werd getest: een wapen met een kracht van ongeveer 3 megaton, die in november 1955 tot ontploffing werd gebracht en bekendstaat als RDS 37.

Sacharov de activist

(Sakharov the activist)

Tegen het eind van de jaren '60 namen zowel Sacharovs zorgen over zijn werk als zijn vroege activisme toe, waarbij hij een verband ging leggen tussen de rechtstreekse gevolgen van zijn wetenschappelijke onderzoek en de bredere kwestie van de mensenrechten. Hoewel dit hem onvermijdelijk gevaarlijke situaties met de autoriteiten opleverde, bleef Sacharov strijden voor de waarden waar hij in geloofde. Hij belde zelfs Leonid Brezjnev, de secretaris-generaal van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie, persoonlijk op om zich hard te maken voor betere milieubescherming en het stoppen van de vervuiling van het Bajkalmeer door industrieel afvalwater.

Zijn eerste grote stap op het gebied van mensenrechtenactivisme was zijn publicatie in 1968 van "Gedachten over vooruitgang, vreedzame co-existentie en intellectuele vrijheid". In dit baanbrekende essay pleitte hij voor verzoening van het socialistische en het kapitalistische stelsel, in combinatie met democratisering, demilitarisatie en sociale, wetenschappelijke en technische vooruitgang. Het artikel was een enorm succes in het Westen, en er werden meer dan 18 miljoen exemplaren van verkocht. Het was ook populair binnen de Sovjet-Unie, waar het, ondanks het feit dat het door de KGB (de veiligheidsdienst van de Sovjet-Unie) werd aangemerkt als "politiek schadelijk", een enthousiaste schare volgelingen verwierf dankzij de bloei van de samizdat – door de staat verboden teksten die illegaal werden gedrukt en heimelijk werden verspreid.

De daaropvolgende jaren bleef Sacharovs activisme groeien. In november 1970 was hij een van de oprichters van het Comité voor de Mensenrechten in de Sovjet-Unie. Hij streed voor veel humanitaire doelen, zoals de intrekking van de doodstraf in de Sovjet-Unie, en riep de internationale gemeenschap ertoe op zich actief te verzetten tegen mensenrechtenschendingen. Dankzij zijn onvermoeibare inzet werd Sacharov al snel het symbool van de strijd voor de mensenrechten en tegen totalitaire regimes wereldwijd. Hij had echter ook te kampen met toenemende druk en zelfs openbare vernedering door de autoriteiten.

"Intellectuele vrijheid is essentieel voor onze samenleving – de vrijheid om informatie te verzamelen en te verspreiden, de vrijheid om open en zonder angst het debat te kunnen aangaan en de vrijheid die mensen ervaren als zij verschoond blijven van druk van hogerhand en pressie door vooroordelen. Een dergelijke drie-eenheid van vrijheid van denken is de enige garantie tegen de besmetting van de mens door massamythen die door toedoen van verraderlijke hypocrieten en demagogen gemakkelijk in een bloedige dictatuur kunnen veranderen."

Andrej Sacharov

Bovenste paneel

– Sacharov (midden) tijdens het proces van Joeri F. Orlov, medenatuurkundige en -activist (Moskou, 1978).

Paneel linksonder

– Sacharov thuis met zijn diploma van de Nobelprijs voor de Vrede (1975).

Paneel rechtsonder

– De Nobelprijs voor de Vrede, die in 1975 werd toegekend aan Sacharov.

De wereld luistert naar Sacharov

(The world listens to Sakharov)

Sacharov kreeg al spoedig internationale erkenning en steun voor zijn activisme. Op 9 oktober 1975 ontving hij de Nobelprijs voor de Vrede vanwege zijn *“onpartijdige steun voor de grondbeginselen van vrede tussen volkeren en de moedige strijd tegen machtsmisbruik en alle vormen van druk op de menselijke waardigheid”* (het Nobelcomité). De Sovjetautoriteiten gaven Sacharov echter geen toestemming om voor de prijsuitreiking naar Noorwegen te reizen. Zijn vrouw Jelena Bonner, die destijds al in het buitenland was, nam de prijs namens hem in ontvangst.

Het Europees Parlement maakte tijdens een plenaire vergadering gebruik van de gelegenheid om toe te juichen dat Sacharov de Nobelprijs van de Vrede 1975 had gewonnen, en veroordeelde het feit dat de Sovjetautoriteiten weigerden hem een visa te verstrekken om af te reizen naar Oslo en de prijs daar in ontvangst te nemen.

Sacharovs profiel en zijn werk verwierven snel mondiale bekendheid, en zijn naam werd een synoniem voor mensenrechtenactivisme. Zoals Sacharov schreef in zijn van tevoren opgestelde dankwoord, dat tijdens de ceremonie werd voorgelezen: *“Vrede, vooruitgang, mensenrechten – deze drie doelen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden: het is onmogelijk een van deze doelen te bereiken als de overige twee worden verwaarloosd. [...] Ik ben ervan overtuigd dat internationaal vertrouwen, wederzijds begrip, ontwapening en internationale veiligheid ondenkbaar zijn zonder een open samenleving met vrijheid van informatie, vrijheid van geweten, persvrijheid, het recht om te reizen en het recht te kiezen in welk land men wil wonen.”*

De ideeën van Sacharov waren eenvoudig, maar voor zijn tijd verbazingwekkend radicaal. Ten eerste, als een staat een gevaar vormt voor zijn burgers, vormt hij een gevaar voor zijn buurlanden. Ten tweede, eerbiediging van de mensenrechten waarborgt democratische controle van het buitenlands beleid en van de militaire uitgaven van een land, en de samenleving zal niet instemmen met militarisatie van de economie in vredetijd. Ten derde, eerbiediging van de mensenrechten garandeert de vrije uitwisseling van informatie en ideeën tussen volkeren, waardoor toenadering wordt bevorderd en wederzijds wantrouwen afneemt, evenals de kans op conflicten of de heimelijke koestering van agressieve intenties.

Binnenlands ballingschap in Gorki

(Internal exile in Gorky)

Naarmate Sacharov steeds meer status verwierf in het buitenland en zijn activisme de wereld rondging, verslechterde zijn relatie met de autoriteiten steeds verder. In januari 1980 werd hij, nadat hij zich in een interview met Westerse media kritisch had uitgelaten over de opstelling van Sovjetroepen in Afghanistan, aangehouden door de KGB. Zijn officiële status werd hem ontnomen en samen met zijn vrouw werd hij gedwongen tot binnenlands ballingschap in een buitenwijk van de stad Gorki (nu Nizjni Novgorod).

Hij was verbannen als gevolg van zijn activisme en werd zes jaar lang, van 1980 tot 1986, onder voortdurend toezicht gehouden, waarbij de autoriteiten probeerden zijn gangen na te gaan en zijn contact met de buitenwereld zo veel mogelijk te beperken. Sacharovs enige externe bron was Jelena Bonner, die zijn geschriften uit Gorki smokkelde en persconferenties hield om de wereld op de hoogte te brengen van de situatie van haar man – totdat zij ook onder huisarrest werd geplaatst.

Maar de beste inspanningen van de Sovjetregering ten spijt luisterde de wereld toch naar wat Sacharov te zeggen had. Hij ontving steunbetuigingen uit de hele wereld, zowel van burgers als van regeringsleiders. Het Europees Parlement overwoog zelfs een lege stoel voor Sacharov vrij te houden in de plenaire vergaderzaal, maar besloot in plaats daarvan de Sacharovprijs in het leven te roepen.

In Gorki bevond Sacharov zich in een steeds hopelozere situatie. Hij zag zich drie keer gedwongen gedurende lange perioden in hongerstaking te gaan uit protest tegen de druk op zijn gezin, en hield dit in 1985 zelfs 178 dagen lang vol, met enkele onderbrekingen. Hij omschreef zijn beproevingen duidelijk: *“Alle maatregelen die tegen mij worden genomen hebben niet eens de schijn van wettigheid; dit maakt deel uit van de algemene brute campagne tegen dissidenten en is een poging om mij de mond te snoeren en het gemakkelijker te maken anderen te straffen. [...] Het is onmogelijk te voorspellen wat ons te wachten staat. Onze enige bescherming is glasnost, en de aandacht van vrienden wereldwijd voor ons lot.”*

Tegen 1986 werd het duidelijk dat de Sovjetautoriteiten de mondiale publieke opinie niet langer konden negeren. Op 16 december belde het staatshoofd van de Sovjet-Unie Michail Gorbatsjov hem persoonlijk op om hem te vertellen dat hij werd vrijgelaten.

Paneel van links naar rechts:

- Sacharov en zijn vrouw Jelena Bonner in hun appartement in Gorki.*
- Sacharov op het balkon van zijn appartement tijdens een hongerstaking in 1981.*
- Het appartementencomplex in Gorki waar Sacharov en Bonner van 1980 tot 1986 woonden.*

Collage van bewakingscamerabeelden (3'18")

ZMet dank aan het Sacharovcentrum, de Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, Kiril Ass, Anna Narinskaja en Nadja Korbut

Toen Andrej Sacharov was verbannen naar Gorki (Nizjni Novgorod) gaven veel internationale activisten en organisaties uiting aan hun zorgen over Sacharovs gezondheid en algemene welzijn. Om hun de mond te snoeren, produceerde de KGB twee op zich bijzonder onthullende films, die waren samengesteld op basis van uitgebreid beeldmateriaal van de bewakingscamera's waarmee de dagelijkse bezigheden van Sacharov en Bonner tot in detail werden gevolgd – van bezoeken aan de winkel tot aan de dokter en van ontmoetingen met kennissen tot interlokale telefoongesprekken (die stevast werden opgenomen). In de introductie zien we traditionele socialistisch-realistische documentairebeelden van gelukkige kinderen, het dagelijks leven en Gorki. Hoewel deze films een inkijkje gaven in het leven van Sacharov in ballingschap, getuigden ze ook van de manische obsessie van de KGB met Sacharov en zijn vrouw, en lieten ze duidelijk zien hoe belangrijk en zorgwekkend Sacharov en zijn vrouw waren voor de Sovjetregering.

Met deze video-installatie wordt geprobeerd om de bewakingsoperaties te reconstrueren in een CCTV-formaat. Hoewel deze technologie destijds in de Sovjet-Unie nog niet bestond, was dit het niveau van bewaking waar de Sacharovs aan werden onderworpen.

De weg naar democratie

(The road to democracy)

Bij zijn terugkeer uit ballingschap kwam Sacharov als universeel moreel icoon in het middelpunt van de belangstelling van de internationale media te staan. Hij toonde zich echter niet bijzonder optimistisch over de door Gorbatsjov in gang gezette perestrojka (een breed programma van politieke en economische hervormingen voor de hele Sovjet-Unie), en was verontrust over het koppige verzet dat de Partij en de staatselite boden aan het democratiseringsproces.

In zijn eerste toespraak na zijn terugkeer naar Moskou in 1987 zette hij zijn activisme voor de mensenrechten voort. Deze keer stemde Gorbatsjov dankzij internationale steun in met zijn verzoek om het aantal middellange- en korteafstandsruketten van de Sovjet-Unie zonder aanvullende voorwaarden terug te brengen.

Binnen het nieuwe politieke stelsel dat met de perestrojka werd ingevoerd, was het Congres van Volksafgevaardigden het hoogste machtsorgaan van het land. In de lente van 1989 vonden voor het eerst vrije verkiezingen plaats in de Sovjet-Unie. Dankzij zijn enorme populariteit werd Sacharov verkozen als afgevaardigde bij het Congres van de Academie van Wetenschappen van de Sovjet-Unie, ondanks verzet van de leiding van de Academie.

Tijdens de opening van het Tweede Congres op 12 december 1989 verzocht Sacharov de afgevaardigden te debatteren over de mogelijke afschaffing van artikel 6 van de grondwet van de Sovjet-Unie, waarin werd bepaald dat de Communistische Partij het exclusieve recht had op een machtspositie. Hoewel zijn verzoek aanvankelijk door het Congres werd afgewezen, werden de door hem voorgestelde wijzigingen van artikel 6 slechts drie maanden later toch doorgevoerd. Hiermee kwam in feite een eind aan het machtsmonopolie van de Communistische Partij, en werd de weg naar vrijheid voor het land geëffend. Helaas heeft Sacharov dat niet meer mogen meemaken – op 14 december 1989 verleid hij onverwachts.

“Naast de apparatsjiks zelf en hun tamme plaatsvervangers, werden bijna overal alternatieve kandidaten naar voren geschoven, die op onafhankelijke platforms campagne voerden. Voor het eerst sinds vele jaren werden er in ons land echte verkiezingen gehouden. [...] De mogelijkheid van verandering was nog maar een glinstering aan de horizon, maar hoop en de bereidheid tot politieke actie groeiden in mensen hun hart. Hun enthousiasme maakte de opkomst van moedige en onafhankelijke nieuwe afgevaardigden in het Congres mogelijk.”

Andrej Sacharov

Paneel rechts van de tekst, van links naar rechts:

- Sacharov en Bonner in Gorki.
 - Sacharov keert terug naar Moskou na zijn vrijlating uit ballingschap (1986).
 - Demonstratie voor de vrijlating van Sakharov in Duitsland (ca1980).
-

Paneel links van de tekst

Linksboven: Sacharov op het eerste Congres van Volksafgevaardigden van de Sovjet-Unie, met Sovjetleider Michail Gorbatsjov op de achtergrond (1989).

Rechtsboven: Sacharov op het eerste Congres van Volksafgevaardigden van de Sovjet-Unie (1989).

Linksonder: Sacharov en Bonner met de Britse premier Margaret Thatcher (1987).

Rechtsonder: Sacharov ontmoet de Amerikaanse president Ronald Reagan (1988).

Het Sacharovcentrum in Moskou, Rusland

(The Sakharov Center in Moscow, Russia)

Het Sacharovcentrum in Moskou werd opgericht in 1996. Het is een museum en een ontmoetingsplek voor burgers en vrijwilligers, en organiseert openbare lezingen en debatten, persconferenties, filmvertoningen, theatervoorstellingen, tentoonstellingen en liefdadigheidsevenementen. Het ontwikkelt ook projecten voor informeel onderwijs op het gebied van de mensenrechten. De permanente tentoonstelling van het museum is gewijd aan de geschiedenis van het totalitarisme van de Sovjet-Unie en het verzet tegen onderdrukking. Het centrum beheert digitale databanken over de geschiedenis van politieke onderdrukking.

Het Sacharovcentrum blijft een van de zeer weinige onafhankelijke locaties die een alternatief bieden voor de officiële heersende stromingen in het hedendaagse Rusland. Het biedt burgeractivisten, mensenrechtenverdedigers en intellectuelen de gelegenheid om hun kijk op de mensenrechten, democratie en vrijheid te delen met het publiek en om burgerinitiatieven op dit gebied te ontwikkelen en uit te voeren.

Onderzoekscentrum Sacharov in Kaunas, Litouwen

(Sakharov Research Center in Kaunas, Lithuania)

Het Onderzoekscentrum Sacharov werd in 2017 opgericht aan de universiteit Vytautas Magnus in de Litouwse stad Kaunas, met als doel om bij te dragen tot de ontwikkeling van een pluralistische en democratische samenleving in Oost-Europa en de voormalige Sovjet-Unie, op basis van de rechtsstaat, eerbiediging van de mensenrechten en gelijke kansen voor iedereen. Het centrum combineert academische werkzaamheden met openbare evenementen. De publieke evenementen omvatten ook de jaarlijkse Sacharovconferenties (die gehouden worden op 21 mei, de geboortedag van Sacharov) en de Leonidas Donskiskonferenties (ter herdenking van de vooraanstaande Litouwse geleerde en politieke activist die door Sacharov werd omschreven als een eindeloze bron van inspiratie).

Het centrum bezit het grootste archief ter wereld over het misbruik van de psychiatrie voor politieke doeleinden in de Sovjet-Unie, evenals de archieven van vele bekende Sovjetdeskundigen en mensenrechtenactivisten.

Vitrine 2

Andrej Sacharov – van links naar rechts:

- Een miniatuurcamera van het merk Minox, die gebruikt werd om documenten te fotograferen. Aangezien het niet altijd mogelijk was om gedrukte documenten fysiek uit het Oostblok te smokkelen, bereikten zij het Westen vaak alleen via foto's die gemaakt werden met camera's als deze.
 - Voorbeelden van samizdat (clandestien uitgegeven drukwerk), een vorm van verzet die in het hele Oostblok plaatsvond. Dissidenten reproduceerden gecensureerd materiaal in de vorm van manuscripten, vaak met de hand. Deze werden vervolgens doorgegeven van lezer naar lezer of uit het Oostblok gesmokkeld, wat in 1968 ook gebeurde met Sacharovs essay "Gedachten over vooruitgang, vreedzame co-existentie en intellectuele vrijheid". De meeste samizdatuitgaven werden door koeriers de grens over gebracht; soms werden ze overhandigd aan diplomaten of buitenlandse journalisten die ze via de diplomatieke post verstuurd.
 - Dit model telefoon werd een dag voor Sacharovs vrijlating uit binnenlandse ballingschap in zijn appartement in Gorki geïnstalleerd. Het staatshoofd van de Sovjet-Unie Gorbatsjov belde Sacharov persoonlijk op om hem op de hoogte te brengen van het gedenkwaardige besluit.
 - Editie van 14 mei 1990 van het TIME-magazine met Andrej Sacharov op de cover.
 - Selectie boeken over Andrej Sacharov.
-

Invoering van de Sacharovprijs voor de vrijheid van denken

(Establishment of the Sakharov Prize for Freedom of Thought)

Het Europees Parlement was tijdens de jaren '70 al uitgesproken voorstander van het humanitaire activisme van Andrej Sacharov, die toen zijn positie vestigde als oprecht pleitbezorger van de mensenrechten. Tijdens de jaren '80 en zijn ballingschap in Gorki ging het Parlement Sacharov steeds actiever steunen, met als hoogtepunt de invoering van de naar hem vernoemde mensenrechtenprijs in 1988. De Sacharovprijs voor de vrijheid van denken is geïnspireerd op Sacharovs aanhoudende strijd voor de vrijheid van denken. De prijs belichaamt zijn essentiële werk en draagt zijn boodschap uit aan toekomstige generaties.

Sinds de oprichting van het Europees Parlement in 1952 als het orgaan dat de Europese burgers rechtstreeks vertegenwoordigt, heeft het een mondiale reputatie opgebouwd als toegewijd voorvechter van de grondrechten van het volk en van de democratie, zowel binnen als buiten de EU. Sacharovs doelen hadden dus duidelijke overeenkomsten met de werkzaamheden van het Parlement. Sacharov stond zelf achter de invoering van de prijs, en zei in april 1987: *"Ik aanvaard het idee [van de prijs] als een belangrijke blijk van waardering voor mijn werk ter bescherming van de mensenrechten. Ik geloof dat de uitreiking van prijzen als deze nuttig is, aangezien hiermee opnieuw de aandacht zal worden gevestigd op de mensenrechtenkwestie, en mensen die daar een bijdrage aan leveren, zullen worden aangemoedigd."*

De Sacharovprijs werd voor het eerst uitgereikt in 1988, aan de Zuid-Afrikaanse anti-apartheidstrijder Nelson Mandela en de Russische mensenrechtenactivist Anatoli Martsjenko, waarbij laatstgenoemde door Sacharov zelf was voorgedragen.

"Sacharov was een Europees burger die de vrijheid van denken en meningsuiting belichaamde en die, vanwege zijn overtuigingen en zijn geweten, afstand deed van alle materiële voordelen en egards waar hij over kon beschikken."

Jean-François Deniau,
rapporteur voor de invoering van de Sacharovprijs voor de vrijheid van denken.

Bovenste paneel

– Jelena Bonner met de voorzitter van het Europees Parlement Hans-Gert Pottering (2008).

Onderste paneel

– Nelson Mandela, winnaar van de Sacharovprijs 1988.

Winnaars van de Sacharovprijs

(The Sakharov Prize laureates)

Sinds de Sacharovprijs in 1988 werd ingevoerd, is hij uitgereikt aan meer dan veertig personen en organisaties uit meer dan dertig landen wereldwijd. De prijs verenigt activisten in hun engagement voor de bescherming van de mensenrechten overal ter wereld en bevestigt de gehechtheid van Europa aan de universaliteit van deze rechten. De internationale erkenning die de prijs met zich meebrengt zorgt niet alleen voor meer bewustzijn omtrent de doelen waar de activisten voor strijden, maar helpt ook vaak om ze beter te beschermen tegen bedreigingen van hun veiligheid door degenen tegen wie zij zich uitspreken. Winnaars ontvangen ook een financiële tegemoetkoming van 50 000 euro om hun werk verder te ontwikkelen.

De winnaar van 2021, de Russische prodemocratische en anticorruptieactivist Aleksej Navalny, sluit zich aan bij een zeer diverse verzameling mensenrechtenverdedigers die zijn gehuldigd met het hoogste eerbetoon dat de Europese Unie toekent voor werk met betrekking tot de mensenrechten. Hieronder bevinden zich dissidenten, politieke leiders, journalisten, advocaten, activisten uit het maatschappelijk middenveld, schrijvers, leiders van minderheden, een antiterroristische groep, vredesactivisten, strijders tegen marteling, een cartoonist, gewetensbezwaarden die een lange gevangenisstraf uitzitten, filmmakers, de VN als geheel en zelfs een kind dat vecht voor het recht op onderwijs. Diverse winnaars van de prijs, onder wie Nelson Mandela, Malala Yousafzai, Denis Mukwege en Nadia Murad werden later bekroond met de Nobelprijs voor de Vrede.

Maar de Sacharovprijs houdt niet op met de uitreikingsceremonie, die plaatsvindt tijdens een plenaire vergadering in Straatsburg. Het Sacharovbeurzenprogramma werd in 2013 tijdens de conferentie ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Sacharovprijs door de Sacharovprijsgemeenschap in het leven geroepen. Het programma heeft tot doel de volgende generatie mensenrechtenverdedigers als actoren van democratische verandering in hun eigen land te versterken en ondersteunen. Ieder jaar biedt het beurzenprogramma maximaal 14 mensenrechtenverdedigers uit niet-EU-landen een intensieve opleidingscursus van twee weken, waarbij de prijswinnaars in de gelegenheid worden gesteld optimale werkwijzen en hun kennis te delen met de volgende generatie activisten.

“Misschien beeldde Andrej Sacharov zich een tafereel in dat vergelijkbaar was met mijn onwerkelijke visie toen hij besloot zich tegen de oorlog te verzetten nadat hij zich bewust was geworden van de vernietigingskracht van de waterstofbom. We mogen nooit vergeten dat een kleine oorlog talloze andere oorlogen kan veroorzaken, en ook grotere.”

Nasrine Sotoudeh,
Sacharovprijswinnaar 2012.

Foto's, van boven naar beneden:

- *Malala Yousafzai, winnaar van de Sacharovprijs 2013.*
- *Dr. Denis Mukwege, winnaar van de Sacharovprijs 2014*
- *Lorent Saleh, vertegenwoordiger van de winnaars van de Sacharovprijs 2017 (de democratische oppositie in Venezuela), met de voorzitter van het Europees Parlement David Sassoli (2019).*
- *Aleksej Navalny, winnaar van de Sacharovprijs 2021.*

Wereldkaart:

Scan de QR-code om meer te weten te komen over de winnaars van de Sacharovprijs.

Het Europees Parlement en de mensenrechten

(The European Parliament and human rights)

Hoewel de Sacharovprijs voor de vrijheid van denken de meest zichtbare manier is waarop het Europees Parlement zich inzet voor de democratie en mensenrechten wereldwijd, is dit niet het enige werk dat het Parlement op dit vlak verricht. De leden van de enige rechtstreeks verkozen instelling van de Europese Unie verzetten zich door middel van diverse maatregelen tegen nieuwe en oude aanvallen op de mensenrechten wereldwijd.

De mensenrechten zijn van toepassing op alle mensen binnen de EU, ongeacht hun status of afkomst. Sommige van deze rechten, zoals het recht op leven en vrijheid, en de vrijheid van gedachte en meningsuiting, zijn net zo oud als Europa zelf, terwijl andere, in het licht van veranderingen in de samenleving, voortdurend moeten worden bijgesteld, zoals de bescherming van persoonsgegevens of het verbod op het klonen van mensen.

Het Europees Parlement is zich ervan bewust dat de mensenrechten niet ophouden aan de grenzen van de EU. Tijdens plenaire vergaderingen spreken zijn leden zich in mensenrechtenresoluties regelmatig uit over mensenrechtenkwesties in niet-EU-landen. Aangezien deze rechten worden beschouwd als universeel, wordt altijd op dezelfde manier op schendingen gereageerd, waar die ook plaatsvinden.

Het behoud van de democratie is een essentieel aspect van dit proces, zoals geformuleerd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens: *“De wil van het volk zal de grondslag zijn van het gezag van de regering.”* In de oprichtingsteksten van de EU staat dat de Unie in haar geheel de democratische beginselen in haar buitenlands beleid moet verdedigen. Bovendien liggen deze thema's de leden van het Europees Parlement nog om een andere reden na aan het hart: voor leden, van wie velen hebben gereisd om verkiezingen waar te nemen, te bemiddelen bij conflicten en parlementen in hun ontwikkeling te ondersteunen, is democratie een persoonlijke zaak.

Waarom werkt het Parlement zo hard om de erfenis van Sacharov voort te zetten en om eenieders mensenrechten te waarborgen, wanneer dit soms zo moeilijk en ingewikkeld lijkt? Omdat dit volgens velen een van de voornaamste doelstellingen van de EU is. Zoals Nadia Murad, winnaar van de Sacharovprijs 2016, zegt: *“Wij kijken op naar Europa als symbool van de menselijkheid, en vandaag maakt Europa zijn reputatie waar. Europa moet een voorbeeld blijven voor de wereld, en van bewonderenswaardige co-existentie van volkeren en culturen.”*

Foto links

– *Winnaars van de Sacharovprijs met EP-voorzitter Antonio Tajani tijdens de viering van het dertigjarig bestaan van de Sacharovprijs (2018).*

Foto in het midden

– *Houders van een Sacharovbeurs op de Global Campus for Human Rights in Venetië (2017).*

Foto rechts

– *Leden van de verkiezingswaarnemingsmissie van de Europese Unie in Tunesië in 2011.*

Vitrine 3

Sacharovprijs – van links naar rechts:

– *Brief van Andrej Sacharov waarin hij Anatoli Martsjenko voordraagt voor de Sacharovprijs 1988.*

– *Persbericht van het Europees Parlement waarin wordt aangekondigd dat Andrej Sacharov akkoord gaat met de invoering van een naar hem vernoemde mensenrechtenprijs (1987).*

– *De Nobelprijs voor de Vrede, die in 2012 werd toegekend aan de Europese Unie.*

– *Taxi (2015), een film van Sacharovprijswinnaar 2012 Jafar Panahi.*

– *Boek van winnaars van de Sacharovprijs (2016), geïllustreerd door Sacharovprijswinnaar 2011 Ali Ferzat.*

– *Fotoalbum van Sacharovprijswinnaar 2005 Verslaggevers zonder grenzen.*

– *Exemplaar van de krant Oslobodenje, Sacharovprijswinnaar 1993.*
